

7.033.2:7.046:7.45

ID ORCID 0000-0002-7411-0574

ЦЕРКОВНІ ЗАВІСИ У ТВОРІ СВ. ГЕРМАНА «СКАЗАНИЕ О ЦЕРКВИ И РАССМОТРЕНИЕ ТАИНСТВ»: РОЛЬ І СИМВОЛІКА

Матвеева Ю. Г. Церковні завіси у творі св. Германа «Сказание о Церкви и рассмотрение таинств»: роль і символіка. У статті доводиться, що тканини, згадані в роботі св. патріарха Германа Константинопольського, стосуються завіс ківорія на підставі того, що воздух як літургійний предмет з'являється пізніше, а завіси традиційно використовуються на ківоріях у доіконоборський період. Аналіз тексту св. патріарха показує, що дії з завісами сприймалися дуже глибоко й образно. Символічний зміст завіс постає у тому, що завіса як символ тіла Христа була дверями до Царства Небесного, що поєднувалось із простором під ківорієм навколо трапези. Коли священник із Дарами входив до престолу, завіса ківорія закривалася за ним і в цей момент відображала новий зміст: ківорій був Гроб Господень, а завіса — камінь, яким зачинили Гроб. Священник при цьому опинявся ніби похований у Гробі разом із Христом і водночас предстоїв Небесному Престолу. При Воскресінні Христа завіса відкривалася — камінь двері було відвалено, розкриті завіси відкривали Гроб, Воскресіння, двері у Царство Небесне і само Небо. У цей період піднята догори завіса нагадувала про наступний зміст — хмару, що була символом присутності Бога й у Ветхому Завіті завжди покривала святиню, скриваючи її від зору звичайних людей. Після Воскресіння Христа для християн святиня вже не скривалась хмарою, вона, як завіса, вже з'являлася піднятою — відкритою. Цей образ почав використовуватися в іконографії.

Ключові слова: завіса, катапетасма, воздух, іконоборство, патріарх Герман, іконографія, ківорій.

Матвеева Ю. Г. Церковные завесы в произведении св. Германа «Сказание о Церкви и рассмотрение таинств»: роль и символика. В статье доказывается, что ткани, упомянутые в работе св. патриарха Германа Константинопольского, касаются завес кивория, на основании того, что воздух как литургический предмет появляется позже, а завесы обычно использовались на кивориях в доико-

ноборческий период. Анализ текста св. патриарха показывает, что действия, связанные с завесами, воспринимались очень образно и глубоко. Символический смысл завес заключался в том, что завеса как символ тела Христа была дверью в Царство Небесное, что сочеталось с пространством под киворием вокруг св. трапезы. Когда священник с Дарами входил к св. престолу, завеса кивория закрывалась за ним, и в этот момент она отражала новое содержание: киворий был Гроб Господень, а завеса — камень, которым закрыли Гроб. Священник при этом оказывался как бы похоронен во Гробе вместе со Христом и одновременно предстоил Небесному Престолу. При Воскресении Христа занавес открывался — камень двери был отвален, раскрытые завесы открывали Гроб, Воскресение, двери в Царство Небесное и само Небо. В этот период поднятая вверх завеса обрела еще один смысл — облако, которое было символом присутствия Бога в Ветхом Завете, всегда покрывало святиню, скрывая ее от взоров обычных людей. После Воскресения Христа для христиан святиня уже не скрывалась облаком, она, как завеса, теперь являлась поднятой — открытой. Этот образ стал использоваться в иконографии.

Ключевые слова: завеса, катапетасма, воздух, иконоборчество, патриарх Герман, иконография, киворий.

Matveyeva J. Church Curtains in the work of st. Germanus "The Tale of the Church and the Consideration of the Sacraments": Role and Symbolism.

Background. The work of St. patriarch Herman "The Tale of the Church and the Consideration of the Sacraments" is an invaluable source for researching the liturgical interpretation of the church curtains. Our understanding of the role of curtains in the church art gives us more profound awareness of all decorations of Byzantine altars and their functioning, evolution, and iconography. Curtains were an important part of the altar's view, in fact, they were its very centre, that is why our complex research of altar decoration without curtains is not complete and, moreover, almost impossible. One of the most important references to church curtains can be found in the work of St. Herman, the patriarch of Constantinople. Unfortunately, his evidence is practically not identified today, and thus the curtains seem to completely disappear from the church history. In the Russian translations of St. Herman's work the word "curtain" – "catapetasma" is excluded from the text and translated as "upper cover" (Russian – «верхний покров»), which is completely disorienting and drives away from the idea of the "veil" as "curtain", which means literally "catapetasma". As a result, the whole part of the St. Herman's "Interpretation" on the curtain and its meaning disappears from the texts, and, consequently, from the liturgical and visual history of the Church. While in the translation of the middle of the XIX century from the anthology "The Scriptures of Holy Fathers and Church Teachers Related to the Interpretation of Orthodox Services" (1855), after the words "upper cover" in brackets there is the word "καταπέτασμα", in the last critical translation of E. M. Lomize, it disappears and you can find this term only by referring to the parallel Greek text, which is not available for everyone. Thus, for the researcher, who did not read the text of the Greek origi-

Рецензент статті: Оленіна О. Ю., доктор мистецтвознавства, професор, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова

Стаття надійшла до редакції 16.06.2018

nal profoundly, the word “catapetasma” completely disappears from the interpretation of the sacraments. Perhaps, for the same reason, this term did not get into the English translation made by P. Meyendorff, and Western authors referring to this translation, argue that the interpretation of the curtain in St. Herman’s work is missing. This was a serious impetus for the works in which the complete absence of curtains in the Byzantine metropolitan liturgical practice was affirmed. Such acknowledged scholars as R. F. Taft and Mathews came to this conclusion.

Objectives. Consider the mention and interpretation of curtains in the work of St. Herman “The Tale of the Church and the Consideration of the Sacraments” to find out how curtains functioned in the process of liturgy and how they affected the artistic image of the altar space and iconography.

Methods of the study includes formal, comparative, historical, iconographic and semiotic methods.

Results. It is proved in the article that the fabrics mentioned in the work of St. patriarch Herman of Constantinople, were ciborium curtains. We base this statement on the principle of their traditional use on ciboria before the iconoclastic period. Those curtains were definitely not aers because the term “aer” appeared as a synonym for the “curtain” only in the VIII – IX centuries. All the operations with an aer as an independent object started only in the XI – XIII centuries. The analysis of the text of St. patriarch Herman shows that the actions with the curtains were perceived very deeply and figuratively and their description and interpretation made the big part of the text. The sense of St. Herman’s interpretation becomes clear only in relation to practice of his time when the curtains of the ciborium used to be pulled up and down and functioned as doors to the sacred space of the Holy Table. When we understand the practice we understand the meaning of the interpretation of the curtain as the symbol of the Body of Christ which is the doors to the Kingdom of Heaven. Semantically, the Kingdom of Heaven was associated with the space under the ciborium around the Holy Table where the Eucharistic sacrifice took place. All the actions with the curtain were displayed in symbolism through a sacred story. When at the end of the Great Entrance the priest with the Holy Gifts approached the Holy Table under ciborium, the curtains were pulled down. At that moment the curtains gained a new meaning – the meaning of the stone which closed the Holy Sepulcher and on which Pilatus placed his seal. At that moment the priest seemed to be blocked with a stone in the Holy Sepulcher together with the Body of Christ. The symbolism here almost transformed into reality as the Holy Space became darker and felt as the tight one when the curtains of ciborium were pulled down. This symbolism was also clear not only for the priest himself but also for all the people in the church because according to the late Antique tradition ciboria were placed above the graves. St. Hermann also interpreted the ciborium as the Holy Sepulcher. St. Herman wrote that the priest at that moment served not only in the Holy Sepulcher but in the Heavens as well and angels mystically served with him. Moving away of the stone of the Sepulcher was depicted in the liturgy through pulling the curtain up. When Crist resurrected, the stone was moved away, and the “angel pulled the curtain up with the hand of the deacon” and announced the Resurrection to all

people in the church. The pulled up curtains revealed the open Sepulcher, the path to resurrection, the path to Heavens and the uncovered Heavens; this symbolism was evidenced not only by St. Herman but also by John Chrysostom. The pulled up curtains acquired one more meaning: they resembled a cloud which was in its turn the symbol of God’s presence and His bless. In the Old Testament, the cloud always covered the sacred objects hiding them from the sight, and after the Resurrection sacred objects were no longer covered with a cloud for Christians; the pulled up curtain reminded about that and exposed the Holy Mysteries and the Mysteries of the Heavens. St. Herman highlighted this meaning by the words about Moses; he compared a priest with Moses receiving the Law, but St. Herman said that the priest received the Law which was not covered with a cloud because Christ had already done everything to make it possible. The connection between the image and the meaning of the cloud and the curtain manifested itself in the tradition of Byzantine iconography in which the cloud can be combined with a cloth or gradually flow into its forms.

Conclusions. Analysis of the text of St. Herman shows how deeply and figuratively the liturgical actions connected with the curtains were perceived, and how much space and attention was given to them in interpreting the liturgy by St. Hermann. Comparison of the interpretation of St. Herman with the practice of his time assigns a very particular part to the curtains and ciborium during the Liturgy. The Liturgical rite filled the curtains of the ciborium with the amazing symbolic meaning. This meaning was reflected in the people’s worldview, Byzantine texts and iconography.

Keywords: curtain, catapetasma, aer, iconoclasm, patriarch Herman, iconography, ciborium.

Постановка проблеми. Твір св. патріарха Германа «Сказание о Церкви и рассмотрение таинств» — безцінне джерело для розгляду літургійного тлумачення церковних завіс. Від розуміння ролі тканин у церковному мистецтві залежить і наше усвідомлення цілком художнього образу всієї вівтарної декорації, її функціонування, еволюції, іконографії церковних тканин. Однак одне з найважливіших згадувань церковних завіс у творі патріарха Германа сьогодні практично не ідентифікується, і таким чином завіси ніби зовсім зникають із церковної історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У російських перекладах св. Германа слово «завіса» — «катапетасма» виключено з тексту й перекладене як «верхній покрив» (рос. — «верхній покров») [2], що зовсім уводить від думки про зв’язок самого слова й місця у тлумаченні із завісою як такою. І якщо в перекладі середини XIX ст. зі збірника «Писання святих отців і вчителів церкви, що належать до тлумачення православного богослужіння» (1855) після слів «верхній покрив» у дужках наведене слово «катапетасма» [1], то в останньому критичному перекладі Є. М. Ломізе [2, с. 71] знайти цей тер-

мін можна, тільки звернувшись до паралельного грецького тексту, що є доступним не кожному. Таким чином, для дослідника, який не вчитався безпосередньо в текст грецького оригіналу, слово «катапетасма» зовсім зникає із тлумачення таїнств. Можливо, через такі самі причини цей термін не потрапив і в англійський переклад, зроблений П. Мейєндорфом, у будь-якому разі, західні автори, що посилаються на нього, стверджують, що тлумачення завіси у св. Германа відсутнє [12, р. 169–170; 7, с. 362–363].

Це стало серйозним поштовхом для робіт, що затверджують повну відсутність завіс у візантійській столичній літургійній практиці. До таких висновків доходить Р. Ф. Тафт [7, с. 362–363], і на їхню підтримку лунає трохи саркастичне зауваження Т. Метьюза: «Було би справжньою аномалією, якби коментатори, що настільки докладно описали інтер'єр вітваря, закритого для доступу вірних, були б не в змозі пояснити одну особливість, найбільш очевидну для співтовариства мирян, а саме завісу, що закриває сам вітвар. І було б зовсім несподіваним, якби Герман, що зробив усе можливе, щоб пояснити значення кожного покриву, що закриває посудину, забув би про завісу, що приховує весь темплон» [12, р. 169–170; 7, с. 362–363].

Ще одна причина, що вивела завісу в роботі св. патріарха зі сфери наукових розглядів, — подвійна назва, яку дає св. Герман цій тканині. Він говорить: «катапетасма, а саме воздух» або «катапетасма, або воздух». Нам уявляється, що таке формулювання стало вирішальним для перекладу слова «катапетасма» «верхнім покровом», що й виключило поняття «завіса» з тексту перекладів. Дійсно, термін «воздух» уже багато століть і за сучасними церковними нормами означає третій верхній покрив, але це не було так під час св. Германа [5].

Початок розуміння того, що за часів патріарха Германа літургійна практика з тканинами могла бути іншою, поклали В. Троїцький [8, с. 362–393] і Г. Добронравов [3]. Обидва вчені вважають що, еволюція літургійних воздухів сходиться своїм корінням до завіс престолу. Роботи В. Троїцького й Г. Добронравова вийшли одночасно у 1912 р. і, на наш погляд, багато в чому зберігають свою актуальність донині. В. Троїцький, розглядаючи історію плащаниць, висуває гіпотезу щодо походження їх від воздухів і висловлює припущення про те, що їх попередником могла бути завіса, покладена на престол, при цьому підкреслює, що прямих документальних доказів поки не знаходить і «мимоволі» висловлюється приблизно [8, с. 374].

Робота Г. Добронравова присвячена вже безпосередньо історії катапетасми, і він уже переконано аргументує й підтверджує низкою свідчень

зі старих служебників (кін. XVI–XIX ст.), що деякі дії, які зараз виконують із воздухами, раніше однозначно стосувалися завіс [3, с. 14–16]. До пошуку цього літургійного доказу він приходить, аналізуючи текст св. патріарха Германа та впевнюється, що св. Герман пише саме про завіси. Бентежить тільки одна частина роботи Г. Добронравова, де він тлумачить причини, з яких св. Герман називає катапетасму «воздух»: при цьому дослідник спирається на частину тексту самого ж патріарха, яку зараз визнано пізнішою середньовічною вставкою і яка не увійшла в сучасний критичний текст [2, с. 71]. Остаточним доказом того, що за часів св. патріарха Германа воздух був ще лише синонімом завіси і не відокремився у незалежний предмет літургійного дійства, може бути аналіз грецьких текстів, який показує, що поступово термін «воздух» починає замінювати у текстах слова, що означали завісу [5, с. 92–98]. Тексти, що використовують термін «воздух» як синонім завіси, з'являються тільки у VIII–IX ст., а перші згадування про обряд виносу воздуха — тільки у XI–XIII ст. [5, с. 92–98]. Отже, тканини, згадані в роботі св. патріарха Германа Константинопольського, стосуються завіс на підставі того, що воздух як літургійний предмет з'являється пізніше.

Формулювання цілей статті. Розглянути згадування і тлумачення завіс у творі св. Германа «Сказание о Церкви и рассмотрение таинств». Виявити, як саме завіси функціонували у літургійному дійстві, як це вплинуло на художній образ вітварного простору та іконографію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з наведеного згадування катапетасми в грецькому тексті, св. Герман не пропустив існування в церковній практиці завіс. Здивування ж Т. Метьюза стосовно завіс пояснюється тим, що, на його розуміння, завіси знаходилися на темплоні, приховуючи весь вітвар, тоді як їх було розташовано навколо престолу на його ківорії (іл. 1), що було традиційним як для античної культури,¹ так і для ранньовізантійської традиції організації простору навколо св. трапези.² Завіси підвішувалися між колонами ківорія і були його невід'ємною частиною, відкриттям,³ а не при-

[6, с. 357].

[15, col. 29, 30; 14, col. 313].
[16, s. 44–47].

[4].

...» [15, col. 29].

3.

ховуванням чи втаємниченням того, що за ними. Усе це говорить про можливість розглянути тлумачення св. Германа у світлі нових даних.

Характерною рисою роботи св. Германа є дуже буквально, наочне, образне тлумачення всього, що відбувається в літургії, тісний зв'язок усіх якостей предмета, про який йдеться, з його образною символікою. Такий підхід був цілим напрямком серед інших способів тлумачення літургії [2, с. 18–20], і для більш автентичного розгляду тексту необхідно спробувати поглянути на тлумачення «у перспективі (його) традиції» [2, с. 18].

Візьмемо свідчення св. Германа про завісу: «Верхний покров, или воздух, соответствует камню, которым Иосиф закрыл гроб и который запечатан был стражей Пилата» [2, с. 71]. Тут і далі те, що в російському тексті перекладено як «верхний покров», у грецькому назване катапетасмою (*καταπέτασμα*). У наступному абзаці тексту введено інтерполяцію, у якій говориться про т. зв. «верхній покрив» як завісу Святого Святих, причому і «верхній покрив», і завіса в грецькому тексті йменуються однаково — катапетасма: «Про верхній покрив (*καταπέτασμα*) говориться також у словах апостола: «Отож, браття, ми маємо відвагу входити до святині Кров'ю Ісусовою, новою й живою дорогою, яку нам обновив Він через завісу, цебто через тіло Своє, маємо й Великого Священника над домом Божим» / «Имеем дерзновение входит во святая Кровью Иисус Христовою, путем новым и живым, его же обновил есть нам завесою (*καταπέτασμα*), сиречь Плотию Своєю, и имеем Иерея велика над домом Божиим» (Євр. 10:19–21)» [2, с. 71]. У цих словах апостола Павла однозначно йдеться про завісу Святого Святих як завісу Тіла Христова. Виходить, що і автор інтерполяції теж розумів під катапетасмою, про яку пише св. Герман, не третій покрив, а завісу.

Одразу після згадування катапетасми йде тлумачення літургійних дій, пов'язаних із нею, що допомагає уточнити, яка саме тканина має на увазі. «И вот — Христос распят, Жизнь погребена, Гроб закрыт, камень запечатан. Иерей преступает, присоединяется к ангельским силам и стоит уже как бы не на земле, а у небесного жертвенника, (стоит) перед жертвенником престола Божия и созерцает великое, неизъяснимое и непостижимое таинство Бога, исповедует благодать, возвещает воскресенье, запечатлевает веру в Святую Троицу. К камню Гроба подходит

ангел в белом, отваливает рукою, показывает (своим) видом, взывает в трепете голосом дьякона, который возвещает трехдневное воскресенье, поднимая завесу (*καταπέτασμα*) и говоря: “Станем добре”, — вот первый день, “Станем со страхом”, — вот второй день, “В мире приносятся”, — вот третий день» [2, с. 72–73].

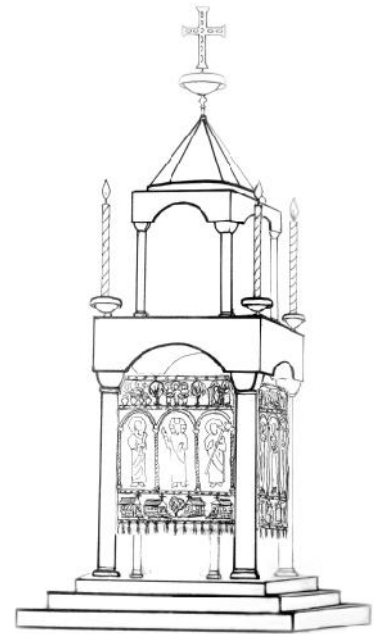
Камінь труни — це двері, а завіса ківорія й сам ківорій — двері в Гробницю — вхід туди — смерть і вихід — Воскресіння. Як точно помітив Г. Добронравов, після визначення катапетасми як «гробного каменя» говориться: «Гроб закрытый, камень запечатанный» [3, с. 13–14], тобто йдеться про той самий покров, який тепер закриває вхід — ківорій.

Щоби краще зрозуміти тут зв'язок літургійних дій із символікою завіси, згадаємо, що подія відбувається після Великого Входу, коли ієрей зі Св. Дарами ввійшов під ківорій і завіса розпустилася-закрилася (іл. 2). Священик, перебуваючи під ківорієм, закритим з усіх боків завісами, виявляється вже в новому, таємничому, містичному просторі — просторі одкровення. Св. Герман пише: «Иерей преступает, присоединяется к ангельским силам и стоит уже как бы не на земле, а у небесного жертвенника, (стоит) перед жертвенником престола Божия...» [2, с. 72–73]. Якщо згадати, що ківорій означає й печеру Гроба, і сам Гроб, то ієрей, залишаючись у цьому затемненому, «запечатаному» просторі, виявляється в труні з Христом і містично стає співучасником Його поховання, перебування в Гробі й Воскресіння. Саме у випадку, якщо катапетасмами був закритий ківорій із чотирьох сторін, там створювався майже відчутний образ печери-труни: темної, запечатаної, закритої «гробним каменем», і підняття завіси переживалося як зняття печатки, отверзнення каменя, відкриття Гроба. У цій обстановці ієрей поринав в умови, коли майже буквально переживав поховання й воскресав разом із Христом, перебуваючи перед «небесним жертвенником престола Божого», літургисаючи, а значить, не тільки був «співпринесений» у жертву, але й сам «співпринесив» її зі Спасителем. Катапетасма — запечатаний камінь, який ангел відвалює рукою, сповіщаючи триденне Воскресіння та піднімаючи завісу, вона не відсмикувалася, а піднімалася нагору або відводилася убік і нагору, що за самим своїм рухом є близьким до дивовижного отверзнення найтяжчого каменя невидимою ангельською рукою. Усе переживання описаного дійства ідеально співзвучне рядкам тропаря Великоднього канону: «Вчера сопогребохся Тебе, Христе, совосстаю днесь...». І сам св. Герман говорить про Святі Дари: «Хлеб же и потир являются истинное и действительное подобие той таин-

написане в множині (τά ἄμφω). Для нашого дослідження

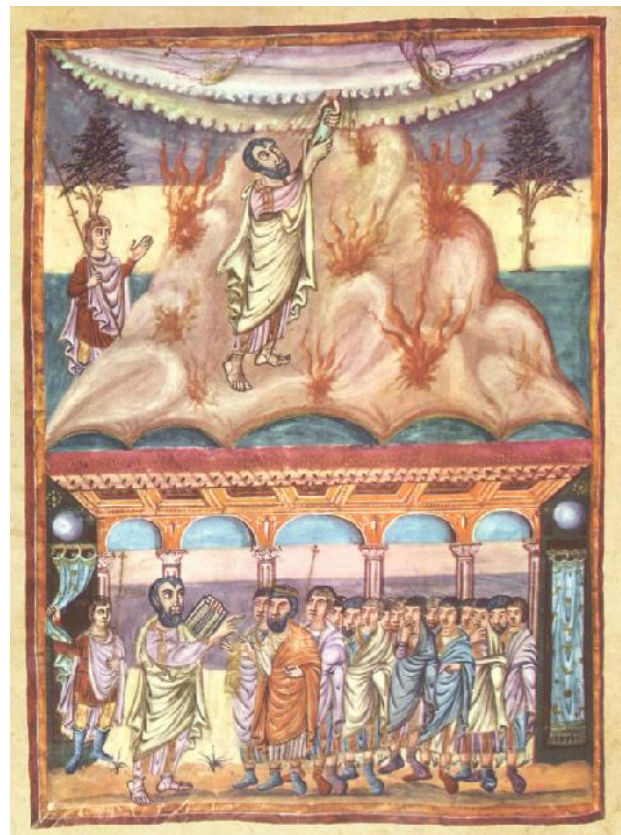
Гл. 1. Убивство Захарії. Мініатюра з мінологія Василя II, кін. X — поч. XI ст. (Бібліотека Ватикану, Рим (Vat. gr. 1613. P. 14). Наводиться за: [11]

Гл. 2. Опущені завіси на надпрестольному ківорії Св. Софії Константинопольської. Схема-реконструкція Ю. Матвєєвої

Гл. 3. Жертвопринесення Мельхіседека, Авраама й Авеля. Мозаїка у вітарній апсиді Сант-Аполлінаре-ін-Класе, друга половина VII ст. Равенна. Наводиться за фото з архіву Л. І. Лифишця

Гл. 4. Мойсей, що отримує десять заповідей. Верхня частина мініатюри із Грандвальської біблії з Тура. Біблія (The «Moutier-Grandval Bible» Cod. Add. 10546. Fol. 25v), друга чверть IX ст. Британська бібліотека. Лондон. © The British Library Board. Наводиться за: [13]

ственной вечери, на которой Христос, взяв хлеб и вино, сказал: примите, ядите, пейте все — сие есть Тело Мое и Кровь (Мф. 26:26–28), показывая, что **Он нас сделал причастниками и смерти, и воскресенья Своего, и славы»** [2, с. 56–57] (виділене нами. — Ю. М.). Так, слово «причастник» у часи св. Германа — не просто той, хто прийшов до Причастя, а й той, хто став співпричетним і смерті, і воскресінню, і славі Христа. Причому це переживання — не тільки людська відвага, але бажання Самого Спасителя, тому що Він нас зробив «причастниками».

Після відкриття катапетасми: «Народ возглашает благодать воскресенья Христова: “Милость мира, жертву хваления”. Иерей учит народ благодатному троичному боговедению: “Благодать Святыя и Единосущныя Троицы да будет со всеми нами”. Народ соглашается и молится со священником, говоря: “И со духом твоим”. Потом иерей, возводя всех в вышний Иерусалим, на гору святую Его, взывает: “Взирайте, горé имеем сердца”, и все свидетельствуют, говоря: “Имамы ко Господу”. Иерей: “Благодарим Господа”. [Народ соглашается, говоря: “Достойно и праведно есть”, — воссылая благодарственные гимны Святой Троице, устремить вверх взор души, взыскуя вышнего Иерусалима]» [2, с. 73]. Так, іерей, піднявши завісу й виголошуючи Воскресіння, відкриває простір ківорія всьому зібранню — відкриває: Гроб, Воскресіння та небеса, що розкриваються,⁴ «зводячи всіх у вишній Єрусалим».

Далі текст св. Германа також буде мати відношення до катапетасми: «Затем Иерей с дерзновением, с сердцем праведным и в полноте веры, приступает к престолу Божьей благодати, слава Бога и беседа с Ним уже не в облаке, как некогда Моисей в скинии свидетельства, но взирая на славу Господа с открытым лицом. Наставленный в боговедении и вере в Святую Троицу, один на один (с Богом) в тайне говорит и возвещает он тайны, прежде веков и от родов сокровенные, теперь же открывшиеся нам через явление Сына Божия» [2, с. 73]. Тут розкривається новий характер спілкування з Богом. З одного боку, іерей уподібнюється в бесіді з Богом Мойсею, а з іншого — після відкриття завіси підкреслюється, що спілкування відбувається тепер відкрито та явно — «...уже не в облаке, как некогда Моисей в скинии свидетельства, но взирая на славу Господа с открытым лицом». Згадаємо, що іерей стоїть перед престолом, під ківорієм, і порівняння його з Мойсеєм у цей момент дає старозавітний контекст, де ківорій — Ковчег Завіту, а піднята катапетасма — завіса Святого Святих і водночас

хмара Господня, що відкрилася й окрила скинію: «А хмара закрила скинію заповіту, і слава Господня наповнила скинію. І не міг Мойсей увійти до скинії заповіту, бо хмара спочивала над нею, а слава Господня наповнила скинію» (Вих. 40:34–35). Слова ж про те, що іерей має бути «уже не в хмарі, як колись Мойсей», нагадують і про спілкування Мойсея з Богом на горі Сінай, коли вся вершина гори була прихована «густою хмарию», Мойсей входив у неї (Вих. 19:16; Вих. 24:15–18), слухав, що Бог говорив йому, а потім передавав це народу.

У згадуванні тут хмари — «νεφέλη» — у патріарха Германа звучить і важлива метафора, адже в Біблії дії Бога, Його присутність і явлення супроводжуються хмарию, що закриває та приховує (Вих. 19:16; 24:15–18): «Він поставив престола Свого, розтягнув над ним хмару Свою» (Іов. 26:9); «Поклав темряву Він як заслону Свою, довкілля Його то темрява вод, а мешкання Його густі хмари!» (Пс. 17:12); «І створить Господь над усяким житлом на Сіонській горі та над місцем зібрання удень хмару, вночі ж дим і блиск огню полум'яного, бо **над всякою славою буде покрива...** І буде шатро удень тінню від спеки, і захистом та укриттям від негоди й дощу!» (Іс. 4:5–6) (виділене нами. — Ю. М.). Хмара відіграє роль розділючої завіси, закритої в старозавітний період і відкритої в Євангелії. В описуваній нами момент служби закриття й підняття завіси майже буквально виражали це. В іконографії ця тема одержала широкий розвиток [4, с. 168–175], наприклад, завіса, відкрита над престолом, переходить у хмару, співзвучну їй за кольором, із якої виходить благословляюча десниця Божа в сюжеті Жертвопринесення Авеля, Мельхіседека й Авраама (іл. 3), або в сюжеті «Мойсей, що отримує десять заповідей» хмару зображено буквально у вигляді звисаючої з неба тканини, яка по краях нагадує хмару (іл. 4)⁵.

Описана вище метафора настільки глибоко розкривала саму суть дій із завісою, що в деяких випадках вона могла використовуватися як її синонім, на що вказує подальше застосування значення «хмара» (νεφέλη) для заміни терміна «воздух» — «ἀήρ». Заміна «воздуха» (ἀήρ) словом «хмара» (νεφέλη) відбувалася нечасто, можливо, тому, що в такій назві акцентувалася тільки старозавітна сторона символіки. Приклад такої заміни вказує у своєму словнику Лемп із посиланням на один із прадавніх грецьких службеників [9, р. 907]. Так, первісне застосування ме-

⁴ [15, col. 29, 30; 14, col. 313].

⁵ «...» —
«The Grandval Bible» (London, British Library. Cod. Add. 10546. Fol. 25v), IX () [10, p. 177, 181. il. 1]. [13].

тафори до завіси, що стала прародителькою для нових церковних покрівів, перейшло й на їхні назви. Більш детально зв'язок слів «катапетасма (καταπέτασμα)», «воздух (ἀήρ)», «хмара (νεφέλη)» як синонімів і як термінів різних церковних тканин вимагає окремого, ретельного розгляду разом з усіма іншими синонімами завіс. Поки ж зазначимо сам факт метафоричного застосування слова «хмара (νεφέλη)» до завіс ківорія.

Висновки з даного дослідження. Отже тканини, згадані в роботі св. патріарха Германа Константинопольського, стосуються завіс ківорія на підставі того, що воздух як літургійний предмет з'являється пізніше, а завіси традиційно використовуються на ківоріях у доіконоборський період. Аналіз самого тексту св. патріарха показує, що дії із завісами сприймалися дуже глибоко й образно та їх тлумаченню віддано важливе місце. Зміст сказаного св. Германом з урахуванням прадавньої практики опускання й підняття завіс ківорія постає у тому, що завіса була символом тіла Христа, що є двері до Царства Небесного, що поєднувалось із простором під ківорієм навколо трапези. Коли священник із Дарами входив до ківорія під завісу, вона закривалася і у цей момент являла собою камінь, яким було завалено Гроб Господень і на який Пілат поставив свою печать; священник при цьому опинявся ніби завалений у Гробі з Христом і предстоїв Небесному Престолу, де відбувалося таїнство. При Воскресінні Христа завіса відкривалася — камінь двері було відвалено, розкриті завіси відкривали не тільки Гроб, а й Воскресіння, і двері у Царство Небесне, і само Небо.

Піднята догори завіса нагадувала ще про хмару, що була символом присутності Бога і Його благословення. У Ветхому Завіті хмара завжди покривала святиню, скриваючи її від зору, а після Воскресіння Христа для християн святиня вже не скривалась хмарию, вона, як завіса, вже з'являлася піднятою — відкритою та відкривала очам Тайни Царства Небесного.

Література:

1. Герман Константинопольский, свт. Святого Отца нашего Германа, патриарха константинопольского, последовательное изложение церковных служб и обрядов и таинственное умозрение о их значении [Текст] / Герман Константинопольский // Писания св. отцев и учителей Церкви относящиеся к истолкованию православного богослужения. — СПб. : Типография Горобева и комп., 1855. — Т. 1. — С. 357–426.
2. Герман Константинопольский, свт. Сказание о Церкви и рассмотрение таинств [Текст] / Герман Константинопольский ; вступ. ст. П. И. Мейендорфа ; пер. и пред. Е. М. Ломизе. — М. : Мартис, 1995. — 87 с. — ISBN 5–7248–0032–2.
3. Добронравов Г. С. История катапетасмы [Текст] / Г. С. Добронравов. — М.: Отдельный оттиск из

- журнала «Чтения в Обществе Любителей Духовного Просвещения», 1912. — 25 с.
4. Матвеева Ю. Г. Декоративные ткани в мозаиках Равенны: семантика и культурно-смысловый контекст [Текст] / Ю. Г. Матвеева. — К. : Дух и литера, 2016. — 496 с.
 5. Матвеева Ю. Г. «Завеса, называемая воздух» : терминология и реальный предмет [Текст] / Ю. Г. Матвеева // Древности 2015 : Харьковский историко-археологический ежегодник. — X. : ООО «НТМТ», 2015. — Вып. 14. — С. 92–98.
 6. Павсаний. Описание Эллады : В 2 т. Т. 1. Кн. I–VI [Текст] / Павсаний ; пер. с древнегреч. С. П. Кондратьева ; под ред. Е. В. Никитюк ; пред. Э. Фролова ; пред. Е. Никитюк. — 4-е изд. — М. : АСТ-Ладомир, 2002. — 496 с. — (Серия «Классическая мысль»).
 7. Тафт Р. Ф. Упадок причащения в Византии и отдаление мирян от литургического действия : причина, следствие или ни то, ни другое? (Д. Занавешенный алтарь) [Текст] // Тафт Р. Ф. Статьи. Т. 1 : Литургика / Р. Ф. Тафт ; пер. с англ. : С. В. Голованов. — Омск : Издатель Голованов, 2010. — С. 310–365. — ISBN 978-5-9902610-2-0.
 8. Троицкий В. А. История плащаницы [Текст] / В. А. Троицкий // Богословский вестник. — 1912. — Февраль. — С. 362–393.
 9. A Patristic Greek Lexicon [Текст] / Edited by G. W. H. Lampe. — Oxford : Clarendon Press, 1961. — 1568 p.
 10. Kessler H. L. Studies in Pictorial Narrative [Текст] / Herbert L. Kessler. — London : Pindar Press, 1994. — 582 p. : ill.
 11. Manuscript — Vat.gr.1613 [Електронний ресурс] // DVL DIGIVATLIB : [веб-сайт]. — Електрон. дані. — [2018]. — Режим доступу : http://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613 (дата звернення : 07.12.2018). — Назва з екрана.
 12. Mathews T. F. The Early Churches of Constantinople : Architecture and Liturgy [Текст] / Thomas F. Mathews. — London : University Park and London, 1971. — 194 p. : ill
 13. Moses receiving the Law (top) and reading the Law to the Israelites [Електронний ресурс] / Wikipedia : the free encyclopedia : [веб-сайт]. — [2018]. — Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Book_of_Deuteronomy#/media/File:Karolingischer_Buchmaler_um_840_002.jpg (дата звернення : 07.12.2018). — Назва з екрана.
 14. Patrologia cursus completus. Ser. Graeca [Текст] / Ed. : J. P. Migne. — Paris, 1862. — Т. 61. — 804 p.
 15. Patrologia cursus completus. Ser. Graeca [Текст] / Ed. : J. P. Migne. — Paris, 1862. — Т. 62. — 1792 p.
 16. Van de Paverd F. Zur Geschichte der Messliturgie in Antiocheia und Konstantinopel gegen Ende des vierten Jahrhunderts. Analyse der Quellen bei Johannes Chrysostomos [Текст] / Frans van de Paverd. — Roma, 1970. — 362 s. — (Orientalia Christiana Analecta, no. 187). — ISBN 88-7210-086-0.

References:

1. German Konstantinopolskii, svt. patriarch (1855). *Sviatogo Ottca nashego Germana, patriarkha konstantinopolskogo, posledovatelnoe izlozhenie tserkovnykh sluzhb i obriadov i tainstvennoe umozrenie o ikh znachenii* [St. our father Herman patriarch of Constantinople, consecutive description the mysteries of church actions and rites and mystery speculation about their meaning]. In *Pisaniia sv. otcev i uchitelei Tserkvi otnosiashchiesia k istolkovaniiu pravoslavnogo bogoslužheniia. — Writing of st. fathers and teachers of church with explanation the Orthodox liturgy.* (Vol. 1), (pp. 357–426). Saint-Petersburg : Tipografiia Gorobeva i komp. (In Russian).

2. German Konstantinopolskii, svt. patriarh (1995). *Skazanie o Tserkvi i rassmotrenie tainstv* [The Tale of the Church and the Consideration of the Sacraments]. Ye. M. Lomize (trans). Moscow : Martis. (In Russian).
3. Dobronravov, G. S. (1912). *Istoriia katapetasma* [History of Katapetasma]. Moscow. (In Russian).
4. Matveeva, Iu G. (2016). *Dekorativnye tkani v mozaikakh Ravenny: semantika i kulturno-smyslovoi kontekst* [Decorative fabrics in the mosaics of Ravenna : semantics and cultural context]. Kiev : Dukh i litera. (In Russian).
5. Matveeva, Iu G. (2015). “Zavesa, nazyvaemaia vozdukh” : terminologiya i realnyi predmet [“Curtain which is could aer” : terminology and the real object]. In *Drevnosti 2015 : Kharkovskii istoriko-arkheologicheskii ezhegodnik*. (Issue 14), (pp. 92–98). Kharkov : OOO “NTMT”. (In Russian).
6. Pavsanii. (2002). *Opisanie Ellady* [Description of Hellas]. (Vol. 1 (1–4)). S. P. Kondratev (trans). E. V. Nikitiuk, ed. Moscow. (In Russian).
7. Taft, R. F. (2010). *Upadok prichashcheniia v Vizantii i otdalenie mirian ot liturgicheskogo deistva : prichina, sledstvie ili ni to, ni drugoe? (D. Zनावeshennyi altar)* [The decline of Communion in Byzantium and the separation of the laity from the liturgical action : the cause, effect, or neither?]. In *Stat'i — Articles*. S. Golovanov (trans). (Vol. 1), (pp. 310–365). Omsk : Izdatel Golovanov. (In Russian).
8. Troitskii, V.A. (1912, February). Istoriia plashchanitsy [History of Epitaphios]. *Bogoslovskii vestnik*, 362–393. (In Russian).
9. Lampe, G. W. H. (Ed.). (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford : Clarendon Press. (In English).
10. Kessler, H. L. (1994). *Studies in Pictorial Narrative*. London : Pindar Press. (In English).
11. Manuscript — Vat.gr.1613. (2018). *DVL DIGIVATLIB*. Retrieved from http://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613. (In English).
12. Mathews, T. F. (1971). *The Early Churches of Constantinople : Architecture and Liturgy*. London : University Park and London. (In English).
13. Moses receiving the Law (top) and reading the Law to the Israelites. (2018). *Wikipedia : the free encyclopedia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Book_of_Deuteronomy#/media/File:Karolingischer_Buchmaler_um_840_002.jpg. (In English).
14. Migne, J. P. (Ed.). (1862). *Patrologia curcus completes. Ser. Graeca*. (Vol. 61). Paris. (In Latin & Greek).
15. Migne, J. P. (Ed.). (1862). *Patrologia curcus completes. Ser. Graeca*. (Vol. 62). Paris. (In Latin & Greek).
16. Van de Pavverd, F. (1970). *Zur Geschichte der Messliturgie in Antiocheia und Konstantinopel gegen Ende des vierten Jahrhunderts. Analyse der Quellen bei Johannes Chrysostomos* (OCA, no. 187). Roma. (In German).